

Rozmiary i struktura międzynarodowego handlu usługami czystymi

Andżelika Kuźnar

Poniższy tekst ma pokazać miejsce tzw. usług czystych w handlu międzynarodowym. Do tej kategorii usług zalicza się te, które są rejestrowane w bilansie płatniczym, na rachunku obrotów bieżących. Inne rodzaje handlu usługami (sprzedaż za pośrednictwem filii zagranicznych oraz świadczenie usług przez osoby fizyczne) nie są przedmiotem analizy.

Najpierw zostaną przedstawione problemy związane z definicją samej usługi oraz międzynarodowego handlu usługami, a także konsekwencje przyjętych definicji. Następnie przeanalizuję przyczyny względnie niewielkiego znaczenia usług w ogólnych obrotach światowych mimo utrzymującej się od wielu lat wysokiej dynamiki handlu usługami. W kolejnym podrozdziale zostaną określone rozmiary i dynamika handlu usługami na przestrzeni ostatniego dwudziestolecia. Na koniec zbadam strukturę geograficzną handlu usługami oraz kierunki tego handlu w skali międzynarodowej.

Problemy definicyjne

Definicja usług

Zanim dokona się analizy międzynarodowego handlu usługami, najpierw należy zdefiniować, czym jest usługa. Nie jest to łatwe. Brakuje jednej, powszechnie akceptowanej przez ekonomistów, definicji tej dziedziny aktywności człowieka. Jedną z przyczyn takiego stanu jest fakt, że ekonomia powstała jako nauka opisująca

materialne efekty procesów wytwarzania. Wobec tego brakuje jej aparatu badawczo-pojęciowego niezbędnego do opisu niematerialnych rezultatów działalności człowieka. Pozostałe przyczyny wynikają z natury usług. Chodzi zwłaszcza o ich ogromne zróżnicowanie oraz związki z sektorem produkcyjnym. W literaturze ekonomicznej przyjęły się dwa sposoby podejścia do kwestii definiowania usług: mikro- i makroekonomiczny. Pierwszy polega na analizie poszczególnych etapów produkcji usług, drugi zaś na traktowaniu usług jako sektora rezydualnego (czyli obejmującego wszystko, co nie jest rolnictwem lub przemysłem). Mikroekonomiczne podejście reprezentuje np. szeroko cytowana w literaturze polskiej definicja O. Langego, który mianem usług określa „wszelkie czynności związane bezpośrednio lub pośrednio z zaspokajaniem potrzeb ludzkich, ale nie służące bezpośrednio do wytwarzania przedmiotów”¹. Na podstawie tej definicji usługami należy nazwać wszystko, co nie jest działalnością produkcyjną, a służy zaspokajaniu potrzeb. Przyjmując ten sposób rozumowania, do usług należy zaliczyć także te czynności zaspokajające potrzeby człowieka, które wykonuje dla siebie samego (np. pranie, sprząatanie we własnym gospodarstwie domowym). Próbę ściślejszego wydzielenia działalności usługowej z całej działalności gospodarczej człowieka podejmuje Cz. Niewadzi, tworząc następującą definicję usług: „świadczenie społecznie użytecznych czynności nie związanych bezpośrednio

¹ O. Lange: *Ekonomia polityczna*. Tom I. Warszawa 1967 PWN, s. 24.

nio z wytwarzaniem produktów przez jednostki trudniące się tym zawodowo oraz przedsiębiorstwa i instytucje specjalnie do tego powołane na zasadzie społecznego podziału pracy². Doprecyzował on definicję Langego, wyłączając z działalności usługowej czynności realizowane na własne potrzeby. W literaturze zachodniej natomiast powszechnie przytaczana jest definicja T.P. Hilla³. Uważa on, że warunkiem istnienia usługi jest zmiana stanu konsumenta usługi lub rzeczy do niego należącej wywołana przez pewną jednostkę gospodarującą. Zakłada się przy tym, że działalność podmiotu gospodarującego (usługodawcy) podejmowana jest pod warunkiem wyrażenia na nią zgody przez inny podmiot (konsumenta usługi).

Posługiwanie się powyższymi definicjami mikroekonomicznymi w analizie zjawisk gospodarczych jest niezwykle trudne ze względu na bardzo szeroki zakres definiowanych zjawisk. W literaturze przedmiotu szeroko stosowane jest tzw. podejście makroekonomiczne w definiowaniu usług. Polega ono na traktowaniu usług jako sektora rezydualnego, tj. wyodrębnionego jako reszta sektora trzeciego, obejmującego wszystkie te rodzaje działalności gospodarczej, które nie mieszczą się w pojęciach rolnictwa (sektor pierwszy) i przemysłu (sektor drugi). Mimo że podaje się różne kryteria podziału gospodarki na trzy sektory⁴, faktyczną przyczyną wyodrębnienia dwóch sfer działalności materialnej i reszty, składającej się z usług jest kryterium rzeczowego efektu pracy⁵. Powszechnie stosowana działowa klasyfikacja gospodarki narodowej wyróżnia:

- sektor I: rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo,
- sektor II: górnictwo, przemysł przetwórczy, budownictwo,
- sektor III: pozostałe działy gospodarki narodowej⁶.

Nie jest to jednak podział akceptowany przez wszystkich ekonomistów. V.R. Fuchs proponuje na przykład wyłączenie z sektora III transportu, łączności i gospodarki komunalnej i włączenie ich do sektora II. Nie tłumaczy dokładnie, dlaczego proponuje te działy włączyć do przemysłu, zwraca jedynie uwagę na ich zależność od wyposażenia w ciężki sprzęt inwestycyjny i złożone technologie⁷. Sam zresztą przyznaje, że wyłączenie tych działów z sektora usług jest bardzo

dyskusyjne. Z kolei statystyki państw rozwiniętych traktują obecnie budownictwo jako działalność usługową (podobnie klasyfikuje budownictwo Centralna Klasyfikacja Produktów ONZ oraz spójna z nią Klasyfikacja Produktów według Działalności obowiązującej w UE). Kontrowersje budzi również traktowanie administracji publicznej i wojska na równi z innymi usługami (ze względu na ich działalność pozagospodarczą)⁸.

Problemy definicyjne związane z działalnością usługową są jednym z czynników utrudniających właściwe oszacowanie wielkości międzynarodowego handlu usługami. Jedynym wszechstronnym, porównywalnym w skali światowej źródłem informacji na temat międzynarodowego handlu usługami są bilanse płatnicze państw sporządzane zgodnie z instrukcją MFW⁹. Publikowany corocznie *Balance of Payments Statistics Yearbook* jest źródłem danych na temat transakcji między rezydentami a nierezydentami, zgłaszanych przez banki centralne i urzędy statystyczne państw członkowskich MFW. Do standardowych kategorii bilansu usług, stanowiącego część bilansu obrotów bieżących¹⁰, MFW zalicza:

- 1) usługi transportowe (morskie, lotnicze i pozostałe, w tym lądowe, żeglugowe, przesyłowe i kosmiczne),
- 2) podróże zagraniczne (służbowe, prywatne),
- 3) usługi łącznościowe (telekomunikacyjne, pocztowe, kurierskie),
- 4) usługi budowlane,
- 5) usługi ubezpieczeniowe,
- 6) usługi finansowe,
- 7) usługi informatyczne i informacyjne (łącznie z usługami agencji informacyjnych),
- 8) prawa autorskie, patenty, opłaty licencyjne,
- 9) pozostałe usługi na rzecz przedsiębiorstw,
- 10) usługi dla ludności, kulturalne, rekreacyjne,
- 11) usługi rządowe, świadczone przez administrację publiczną.

Kategorie usług od 3. do 11. zazwyczaj określa się łącznie mianem „pozostałych”.

Statystyki bilansu usług w bilansie płatniczym pozwalają określić wielkość jedynie tzw. usług czystych (nieczynnikowych), tj. świadczonych bez konieczności przemieszczania czynników produkcji (pracy i kapitału). Ponieważ bilans płatniczy jest zestawieniem transakcji między rezydentami a nierezydentami, nie obejmuje on wartości handlu realizowanego przez filie przedsiębiorstw usługowych (zazwyczaj po roku od zarejestrowania traktuje się je jako rezydentów). Pozycja

² Cz. Niewadzi: *Usługi w gospodarce narodowej*. Warszawa 1975 PWE, s. 21.

³ T.P. Hill: *On Goods and Services*. „The review of income and wealth”, 1977, Series 23, No 4, December 1977, s. 315-338.

⁴ A.G.B. Fisher za kryterium podziału przyjmuje dochodową elastyczność popytu konsumpcyjnego (A.G.B. Fisher: *The Clash of Progress and Security*. London 1935 McMillan), C. Clark – różnice w wydajności pracy oraz intensywności wykorzystania siły roboczej w poszczególnych rodzajach działalności gospodarczej (C. Clark: *The Conditions of Economic Progress*. London 1957 McMillan), J. Fourastié – różnice w dynamice postępu technicznego (J. Fourastié: *Le Grand Espoir du XX Siècle*. Paris 1949 Press Union de France).

⁵ Cz. Niewadzi: *Sektor usług w kapitalizmie*. Warszawa 1982 PWN, s. 64.

⁶ Ibidem, s. 63.

⁷ V.R. Fuchs: *The Service Economy*, New York 1968, National Bureau of Economic Research, s. 16.

⁸ Cz. Niewadzi: *Sektor usług...*, op.cit., s. 71 i nast.

⁹ *Balance of Payments Manual* – 5th Edition. Washington D. C. 1993, *International Monetary Fund*,

¹⁰ Bilans płatniczy składa się z trzech głównych części: bilansu obrotów bieżących (towary, usługi, dochody, transfery bieżące, niesklasyfikowane obroty bieżące), bilansu obrotów kapitałowych i finansowych (transfery kapitałowe, inwestycje bezpośrednie, portfelowe, pozostałe inwestycje oraz pochodne instrumenty finansowe) oraz bilansu obrotów wyrównawczych (saldo błędów i opluszeń).

„usługi” w bilansie obrotów bieżących nie obejmuje także wartości usług świadczonych przez zagraniczne osoby fizyczne (z wyjątkiem niektórych usług pozostałych, np. kulturalnych, informatycznych), co z kolei wynika z problemów statystycznych związanych z ewidencją tego rodzaju działalności. Wprawdzie wynagrodzenia takich osób są ujmowane w bilansie płatniczym w pozycji „dochody”, jednak razem z wynagrodzeniami zatrudnionych w pozostałych sektorach gospodarki. Podobnie jest z przekazami pieniężnymi tych osób wysyłanymi za granicę (są one umieszczane łącznie w pozycji „transfery bieżące”). Co więcej, w bilansie płatniczym nie znajduje odzwierciedlenia zatrudnianie nierezydentów w filiach zagranicznych przedsiębiorstw usługowych. Tymczasem Światowa Organizacja Handlu (WTO) zalicza do handlu usługami także wspomniane wyżej formy działalności.

Definicja międzynarodowego handlu usługami

Definicja handlu usługami została umieszczona w art. 1 GATS¹¹ Układu ogólnego w sprawie handlu

¹¹ GATS – General Agreement on Trade in Services.

usługami, powstałego w rezultacie negocjacji w ramach Rundy Urugwajskiej GATT (1986-1994)¹². Jednym z najważniejszych osiągnięć negocjatorów było właśnie opracowanie definicji handlu usługami. Międzynarodowy handel usługami traktuje się tam jako jeden z czterech sposobów dotarcia z usługą, tj.:

A. Z terytorium jednego kraju na terytorium innego, tzn. w postaci handlu transgranicznego. Dostawa usługi może nastąpić przez telefon, faks, Internet, telewizję lub poprzez przesłanie dokumentów, dyskietek, kaset itd. pocztą lub kurierem (np. kursy korespondencyjne, telemedycyna). Do tej kategorii handlu zalicza się także usługi transportowe.

B. Na terytorium jednego państwa dla usługobiorcy pochodzącego z innego państwa, czyli w formie nabywania (konsumpcji) usług za granicą (np. wycieczki zagraniczne, wizyty turystów zagranicznych w teatrze lub muzeum, kursy językowe za granicą, opieka zdrowotna za granicą, naprawy maszyn za granicą).

¹² Propozycja szerszego uwzględnienia handlu usługami pojawiła się wprawdzie podczas Rundy Tokijskiej GATT (1973-1979), ale ostatecznie została odrzucona. W niektórych porozumieniach kończących tamtą rundę znalazły się jedynie zapisy odnoszące się do usług związanych bezpośrednio z wymianą towarową. E. Kawecka-Wyrzykowska: *Services in the Uruguay Round*. Warszawa 1987 Instytut Gospodarki Światowej SGPiS, „Prace i Materiały” nr 15, s. 13.

Schemat Sposoby dotarcia z usługą według GATS

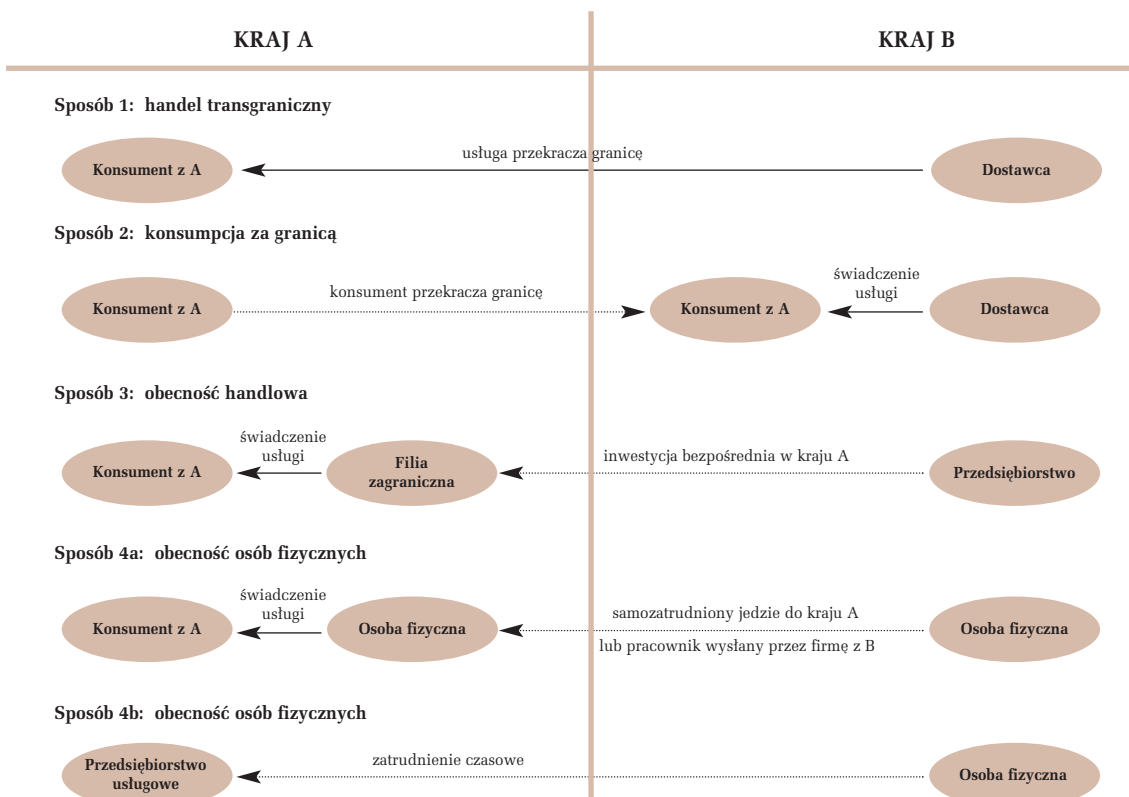

Tabela 1 Sposoby dotarcia z usługą wg GATS i odpowiadające im systemy statystyczne

Sposób dotarcia z usługą	Systemy statystyczne
Sposób 1: Handel transgraniczny	<u>BP</u> : większość „usług transportowych” oraz część z kategorii „Pozostałe”, w której znajdują się usługi: łącznościowe, ubezpieczeniowe, finansowe, prawa autorskie i opłaty licencyjne, część usług informatycznych, pozostałych biznesowych, osobistych, kulturalnych i rekreacyjnych
Sposób 2: Konsumpcja za granicą	<u>BP</u> : „Podróże zagraniczne” (z wyjątkiem towarów zakupionych przez podróżnych), naprawy ładunków (towarów) w obcych portach oraz część „usług transportowych” (obsługa ładunków w obcych portach)
Sposób 3: Obecność handlowa	<u>FATS</u> <u>BP</u> : część usług budowlanych
Sposób 4: Przepływ osób fizycznych	<u>BP</u> : - niektóre usługi „Pozostałe” (część usług informatycznych i informacyjnych, pozostałych biznesowych, osobistych, kulturalnych i rekreacyjnych) i budowlane - wynagrodzenie pracowników („Dochody”) - pieniężne przekazy pracownicze („Transfery bieżące”) - transfery migrantów („Rachunek kapitałowy i finansowy”) <u>FATS</u> : zatrudnienie obcokrajowców w filiach zagranicznych <u>Inne</u> : - statystyki migracyjne; statystyki dotyczące zatrudnienia

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Manual on Statistics of International Trade in Services*, EC, IMF, OECD, UN, UNCTAD, WTO, September 2001.

C. Przez usługodawcę świadczącego usługi w innym kraju w formie obecności handlowej (np. operacje banku zagranicznego w kraju, usługi edukacyjne zagranicznych szkół, opieka zdrowotna świadczona w zagranicznym szpitalu, usługi gastronomiczne zagranicznych restauracji).

D. Przez usługodawcę jednego państwa poprzez obecność osób fizycznych na terytorium innego państwa, czyli w postaci czasowego przepływu osób fizycznych bezpośrednio świadczących usługi w imieniu własnym lub zagranicznego pracodawcy (wąskie rozumienie) albo w postaci zagranicznych osób fizycznych zatrudnionych przez krajowe przedsiębiorstwa usługowe (pojęcie szerokie, wykraczające poza rachunek usług bilansu płatniczego), np. usługi opiekunek do dzieci, konsultantów, projektantów mody, występy muzyków na koncertach – por. schemat.

Ustalono, że GATS ma dotyczyć jedynie usług rynkowych, tj. oferowanych na sprzedaż po cenie rynkowej pokrywającej koszty produkcji oraz zysk producenta¹³.

Przyjęcie szerokiej definicji handlu usługami sformułowanej przez GATS rodzi problemy z uzyskaniem danych statystycznych na temat wielkości handlu realizowanego w ramach wszystkich czterech sposobów dotarcia z usługą na rynek zagraniczny. Handel usługami zdefiniowany w GATS wykracza poza istniejące systemy statystyczne. Obejmuje bowiem zarówno transakcje

widoczne w krajowych bilansach płatniczych (sposoby 1, 2, 4a), lokalną sprzedaż dokonywaną przez filie zagraniczne (sposób 3), jak i usługi zagranicznej siły roboczej zatrudnionej czasowo w krajowych firmach usługowych (sposób 4b). Próbę przyporządkowania sposobów dotarcia z usługą określonym systemom statystycznym prezentuje tabela 1.

Spośród wymienionych w tabeli 1 sposobów statystyki bilansu płatniczego obejmują zazwyczaj jedynie handel transgraniczny oraz konsumpcję za granicą. Można z nich też uzyskać informacje na temat przepływu kapitału w formie zagranicznych inwestycji bezpośrednich oraz pracy (pieniężne przekazy pracownicze, wynagrodzenia pracowników), ale w tych przypadkach obejmują one zarówno transakcje w sektorze usług, jak i w produkcji towarów.

Przyczyny dysproporcji między międzynarodowym handlem towarami i usługami

Specyfika handlu usługami

Względnie niewielka wartość światowych obrotów usługowych (w porównaniu z handlem towarami) wynika w dużym stopniu ze specyfiki sektora usług. W przeciwieństwie do towarów usługi są często postrzegane jako niematerialne, niewidoczne, nietrwałe, wymagające jednoczesnego świadczenia i konsumpcji. Cechy te mają ogromne konsekwencje dla handlu międzynarodowego i przesądają o istocie wymiany usług. Inaczej niż w przypadku handlu towarami realizacja

¹³ Usługi nierynkowe oferowane są nieodpłatnie lub za opłatą stanowiącą mniej niż 50% kosztów produkcji, np.: usługi rządowe, administracyjne, obronności narodowej czy usługi płatnego personelu domowego. K. Kłosiński: *Przemiany strukturalne w usługach rynkowych*. Warszawa 1997 Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, s. 17.

międzynarodowej transakcji usługowej często wymaga przepływu czynników produkcji (pracy i kapitału). Wykracza więc poza tradycyjną problematykę handlu międzynarodowego. Teoretycy handlu zwykle zakładają bowiem, że czynniki produkcji są niemobilne w skali międzynarodowej.

Specyfika usług ogranicza możliwości międzynarodowego handlowania nimi. Do niedawna wiele usług nie mogło być przedmiotem handlu międzynarodowego ze względu na brak technicznych możliwości ich świadczenia ponad granicami państwowymi (w związku z tym usługi uważano wręcz za dobra niepodlegające wymianie międzynarodowej, czyli tzw. dobra niehandlowe, *non-tradables*). Usług nie można bowiem wyprodukować na zapas i magazynować, a następnie sprzedawać w odpowiednim momencie. Nie ma także możliwości ich transportu. Tak jest np. w przypadku usług hotelowych, restauracyjnych, rekreacyjnych). Producent usługi musi się więc pojawić w miejscu i czasie dogodnym dla konsumenta, niekoniecznie optymalnym z punktu widzenia interesów usługodawcy. Oczywiście możliwa jest sytuacja odwrotna, w której konsument wędruje do miejsca świadczenia usługi (np. turystyka). W dodatku usługa może być tylko raz przedmiotem transakcji handlowej, co znacznie ogranicza możliwości zawierania spekulacyjnych transakcji terminowych na giełdach¹⁴. Świadczenie usług za granicą wymaga także pewnej bliskości kulturowej usługodawcy i usługobiorcy. Na przykład próba skatalogowania biblioteki muzycznej BBC przez Filipńczyków zakończyła się niepowodzeniem, gdyż zatrudnieni pracownicy nie potrafili odróżnić tytułów utworów od nazwisk wykonawców.

Z drugiej jednak strony, wiele usług jest dobrym „towarem” eksportowym w rozumieniu P. Sulmickiego, który pisze, że towarem takim jest każde dobro o małym ciężarze, niskiej materiałochłonności oraz niewielkiej szkodliwości produkcji z ekologicznego punktu widzenia¹⁵. Takie warunki spełniają m.in. usługi ubezpieczeniowe i bankowe. Ponadto wiele usług pozwala uzyskać większe korzyści z eksportu niż w przypadku handlu towarowego. Charakter świadczenia usług, dzięki wyższej pracochłonności niż materiałochłonności, pozwala bowiem na uzyskanie wyższej wartości dodanej (większy wkład „pracy własnej”). Niższy jest także koszt zorganizowania jednego stanowiska pracy, ponieważ wymaga on mniejszego nakładu kapitału.

Niskie umiędzynarodowienie usług

Mimo rosnącego znaczenia handlu usługami w obrotach światowych ciągle stanowią one tylko około 20%

tych obrotów. W związku z powszechnością występowania usług niehandlowych (*non-tradables*) usług ogółem charakteryzują się niskim wskaźnikiem umiędzynarodowienia. Przedmiotem handlu międzynarodowego jest bowiem obecnie nieco ponad 7% wszystkich wytwarzanych usług (w 1980 r. wskaźnik ten kształtował się na poziomie około 5%), podczas gdy w przypadku towarów przekracza on 50%. Oczywiście w tym czasie wartość światowego handlu usługami wzrosła ponad 4-krotnie (z 364 mld USD do 1,5 bln USD – szerzej na ten temat w następnym rozdziale).

W większości państw ogromnie wzrosło znaczenie usług w tworzeniu produktu narodowego i miejsc pracy (np. w Luksemburgu usługi wytwarzają około 74% PKB oraz dają zatrudnienie 78% cywilnej siły roboczej, w Stanach Zjednoczonych odpowiednio: 74,5 i 74%, w Holandii – 70 i 75%¹⁶). Niskie umiędzynarodowienie usług jest zatem tym bardziej zastanawiające. Można je wyjaśnić analizując udział poszczególnych branż usługowych w gospodarkach państw i handlu międzynarodowym. W tym celu wszystkie usługi można podzielić na trzy główne grupy:

1. Usługi infrastrukturalne, umożliwiające przeprowadzanie transakcji międzynarodowych w pozostałych sektorach, tj. przemyśle i rolnictwie. Należą do nich m.in. międzynarodowe usługi transportowe, łącznościowe, finansowe, ubezpieczeniowe. Ich zakupu dokonują nierezydenci różnych państw, a produkcja jest równoznaczna z handlem. Umiędzynarodowienie tych usług wynika bezpośrednio z ich istoty. Niemożliwy jest bowiem eksport (import) jakichkolwiek dóbr bez ich jednoczesnego przetransportowania czy zapewnienia obsługi finansowej transakcji. Do tej kategorii można również zaliczyć podróże międzynarodowe, ponieważ dochodzi tu do transakcji między rezydentami a nierezydentami.

2. Usługi będące przedmiotem wymiany międzynarodowej ze względu na przewagi konkurencyjne dostawców. Do tej kategorii można zaliczyć niektóre usługi biznesowe, np. usługi profesjonalne (oferowane przez wykwalifikowanych pracowników w takich dziedzinach, jak prawo, rachunkowość, podatki, architektura, inżynieria, medycyna), informatyczne, doradcze w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej i zarządzania. Eksport pojawia się, gdy usługodawca ma monopol technologiczny, dysponuje prawami własności intelektualnej lub osiąga przewagę kosztową. Przyczyny rozwoju tego rodzaju handlu są więc takie same, jak handlu towarowego.

3. Usługi zamknięte na konkurencję krajową lub zagraniczną. Rządy większości państw regulują, a często blokują dostęp zagranicznych usługodawców do usług użyteczności publicznej, takich jak transport kolejowy i lotniczy, dystrybucja wody i elektryczności, te-

¹⁴ W. Januszkiewicz: *Międzynarodowa wymiana usług*. W: L. Balcerowicz (red.): *Międzynarodowe przepływy gospodarcze*. Warszawa 1987 PWN, s. 165.

¹⁵ P. Sulmicki: *Międzynarodowa wymiana gospodarcza*. Warszawa 1977 PWE, s. 55.

¹⁶ OECD in figures. „OECD Observer”, 2002/Supplement 1.

lekomunikacja publiczna, oraz usług socjalnych, tj. edukacyjnych, medycznych, opieki społecznej¹⁷. W konsekwencji, rozmiary handlu międzynarodowego usługami w tych branżach są ograniczone i to bardziej nawet przez regulacje krajowe niż politykę handlową.

Asymetria pomiędzy udziałem usług w produkcji światowej (w 2000 r. około 64%) i handlu światowym (20%) wynika m.in. z różnego udziału poszczególnych kategorii w handlu międzynarodowym i gospodarkach krajowych. Międzynarodowy handel usługami zdominowany jest przez usługi z pierwszej kategorii, czyli infrastrukturalne. Stanowią one łącznie ponad 70% światowego eksportu usług. Jednocześnie grupa ta ma względnie niewielki udział w tworzeniu PKB (z wyjątkiem usług finansowych) i zatrudnieniu. Na przykład pod koniec lat 90. XX w. w krajach OECD transport i łączność stanowiły średnio około 8% PKB i dawały prawie 7% miejsc pracy. Z drugiej strony handel hurtowy i detaliczny, jak również usługi rządowe i inne usługi zamknięte na konkurencję zagraniczną łącznie tworzą w wielu krajach ponad połowę produktu krajowego brutto (w krajach OECD około 41%) i dominującą część miejsc pracy w większości krajów, podczas gdy są właściwie nieobecne na arenie międzynarodowej.

Zastanawiająca jest dość niska (choć w ostatnich latach dynamicznie rosnąca) internacjonalizacja usług z drugiej kategorii, a więc niektórych usług biznesowych i obsługi ludności, będących przedmiotem handlu na rynku krajowym. Ograniczona konkurencja międzynarodowa w tych usługach rynkowych wynika z trzech głównych przyczyn. **Po pierwsze**, w wielu tego rodzaju branżach usługowych popyt kształtowany jest pod wpływem lokalnej kultury i z trudem może być zaspokajany przez podmioty spoza danej społeczności lokalnej. Zastrzeżenie to w wielu przypadkach odnosi się także do świadczenia usług w formie obecności handlowej (np. zagranicznym restauratorom jest niezwykle trudno zaistnieć na rynku francuskim; z kolei w Japonii obce firmy handlowe napotykają skomplikowany system

powiązań firm krajowych, tzw. keiretsu). Gusta usługobiorców bywają przy tym bardziej zróżnicowane w skali międzynarodowej niż w przypadku popytu na dobra przemysłowe. Usługi zaspokajają bowiem wiele takich potrzeb, które kształtowane są przez wieloletnie przyzwyczajenia, zwyczaje, tradycje, a te trudniej zmieniać i wymaga to dłuższego czasu niż w przypadku zaspokajania potrzeb materialnych. Na przykład nakłonienie ludzi do słuchania muzyki amerykańskiej w Arabii Saudyjskiej jest trudniejsze niż spowodowanie, by ci sami ludzie kupowali radiodbiorniki produkowane w Stanach Zjednoczonych. **Po drugie**, międzynarodowe świadczenie usług jest często bardziej skomplikowane, a jego zorganizowanie droższe niż przy sprzedaży towarów. Świadczenie profesjonalnych usług biznesowych wymaga najczęściej współpracy usługodawcy z usługobiorcą. Internacjonalizacja wiąże się z koniecznością stworzenia bardziej wyrafinowanej struktury organizacyjnej oraz zaangażowania wyżej wykwalifikowanych pracowników niż w większości branż przemysłowych. W rezultacie zmiany zachodzące w przedsiębiorstwach usługowych są zwykle większe i głębsze niż te, które są konieczne w przedsiębiorstwach eksportujących towary. **Po trzecie**, w przypadku wielu branż firmy usługowe nie mają motywacji do rozwijania działalności międzynarodowej. Wiele branż usługowych zdominowanych jest bowiem przez małe, prywatne, często rodzinne przedsiębiorstwa. Ich podstawowym celem pozostaje zwykle maksymalizacja zysku właściciela. Rzadko chcą zwiększać skalę działalności i zdobywać większy udział w rynku, czy to krajowym, czy zagranicznym¹⁸. Poza tym możliwości te są i tak ograniczone ze względu na ich niewielkie zdolności produkcyjne, marketingowe itp.

Niedoszacowanie międzynarodowego handlu usługami

Dysproporcje między udziałem usług i towarów w handlu międzynarodowym wynikają także z niedoszaco-

¹⁷ R. Gönenç: *Changing Economics of International Trade in Services*. W: B.R. Guile, J.B. Quinn (red.): *Technology in Services: Policies for Growth, Trade and Employment*. National Academy Press, Washington D. C. 1988, s. 174.

¹⁸ Ibidem, s. 175.

Tabela 2 *Handel usługami według sposobów ich dostarczenia w 1997 r.*

Sposób dostawy	Kategoria	Wartość (mld USD)	Skumulowany udział (%)
Transgraniczny	Usługi rynkowe (oprócz podróży zagranicznych)		890 41,0
Konsumpcja za granicą	Podróże zagraniczne	430	19,8
Obecność handlowa	Sprzedaż przez filie zagraniczne	820	37,8
Obecność osób fizycznych	Wynagrodzenia pracowników	30	1,4
Ogółem		2.170	100,0

Źródło: B. Hoekman, M.M. Kosteczki: *Ekonomia światowego systemu handlu. WTO: zasady i mechanizmy negocjacji*. Wrocław 2002 Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, s. 226.

wania handlu usługami. Niematerialny charakter usługi i jej „niewidoczność” (ang. *invisibility*) utrudniają uchwycenie momentu przekroczenia granicy, a co za tym idzie zarejestrowanie wartości eksportu (importu) usługi oraz określenie kierunków handlu. W przeciwieństwie do obrotu towarowego w przypadku większości usług nie można uchwycić momentu przekraczania przez nie granicy celnej wraz z towarzyszącą im dokumentacją zawierającą rozpoznawalny na świecie kod „towarowy”, opis zawartości przesyłki, informacje dotyczące ilości, kraju pochodzenia i przeznaczenia oraz fakturę. Celnicy mogą wprawdzie zauważyć usługodawcę lub usługobiorcę przekraczających granicę, ale nie mogą ustalić wartości czy rozmiarów transakcji (będących podstawą naliczania cła w przypadku handlu towarami), gdyż nie jest ona znana aż do momentu produkcji i konsumpcji usług. Tak jest np. wówczas, gdy osoba fizyczna korzysta za granicą z różnego rodzaju usług, np. kulturalnych, transportowych, ochrony zdrowia. Można jednak wskazać przykłady usług, które zostają poddane ocenie, i dzięki temu oszacować wartość handlu nimi (są to albo usługi ucieleśnione w towarach, np. filmy na kasetach wideo, albo wręcz towary, które są niezbędne do świadczenia usług, np. materiały reklamujące wycieczki zagraniczne).

Niedoszacowanie międzynarodowych obrotów usługowych wynika także z wielu innych powodów. Po pierwsze, mimo istniejącej szerokiej definicji handlu usługami opracowanej przez WTO w statystykach bilansu płatniczego nie można uwzględnić wielkości handlu realizowanego w ramach zagranicznych inwestycji bezpośrednich – szacunki wskazują, że stanowią one około 40% handlu usługami ogółem – oraz przepływu osób fizycznych (około 1,5% udział – por. tabela 2). Wynikające stąd niedoszacowanie obrotów usługowych jest różne w poszczególnych branżach, w zależności od dominującego sposobu dotarcia z usługą na

rynek. Problem ten dotyczy zwłaszcza usług finansowych i dystrybucyjnych.

Po drugie, istnieją różnice metodologiczne w zbieraniu i prezentacji danych statystycznych między krajami. Na przykład w statystykach niektórych państw nie uwzględnia się wybranych kategorii usług. Nie wszystkie państwa członkowskie MFW (por. tabela 3) dostarczają szczegółowe statystyki na temat handlu usługami, ponieważ nie chcą albo nie są w stanie tego zrobić. Malejąca w czasie liczba państw – eksporterów i importerów usług może być myląca. Obecne dane należy traktować jako niedoszacowane ze względu na opóźnienia w dostarczaniu danych przez banki i inne instytucje bankom centralnym, a w konsekwencji Międzynarodowemu Funduszowi Walutowemu¹⁹.

Ponadto, państwa nienależące do MFW nie mają obowiązku sporządzania bilansu płatniczego zgodnie z jego wytycznymi. Po trzecie, usługi często są ściśle związane z obrotem towarowym i nie ma możliwości oddzielnego szacowania wartości handlu nimi. Przykładem jest serwis gwarancyjny, będący nieodłącznym elementem sprzedawanego towaru. Po czwarte, niektóre usługi rozliczane są w drodze kompensaty, np. raz w miesiącu liczy się saldo usług kolejowych czy łącznościowych i tylko ono jest pokrywane. Po piąte, wiele transakcji eksportowych pozostaje nierozpoznanych, szczególnie w formie konsumpcji za granicą. Chodzi np. o świadczenie usług nierezydentom czasowo przebywającym w kraju przyjmującym (nie da się stwierdzić, jaką część osób nabywających bilety na imprezy

¹⁹ WTO, badając w 2000 r. usługi z 1998 r., wskazywała w swojej notatce (*A review of statistics on trade flows in services, S/C/W/27/Add. 1, 30 October 2000*) na 125 państw, które dostarczyły statystyki bilansu płatniczego dotyczące eksportu usług ogółem. Aktualne dane UNCTAD opracowane na podstawie bilansu płatniczego państw wskazują, że statystyki dotyczące 1998 r. istnieją dla 152 państw.

Tabela 3 Liczba państw dostarczających statystyki dotyczące handlu poszczególnych branż usług rynkowych w latach 2000-2002 kategorii bilansu płatniczego

Rodzaj usług	Eksport			Import		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002
Usługi ogółem	142	133	95	142	134	96
Transport	139	130	93	141	132	94
Podróże zagraniczne	139	130	92	139	130	93
Pozostałe	139	130	92	140	131	93
Łącznościowe	111	105	84	111	105	84
Budowlane	71	68	59	81	75	61
Ubezpieczeniowe	117	108	84	132	124	91
Finansowe	87	83	67	94	86	71
Informatyczne i informacyjne	76	74	63	78	72	63
Prawa autorskie, patenty, opłaty licencyjne	80	77	63	101	97	75
Pozostałe biznesowe	129	121	89	137	127	92
Osobiste, kulturalne, rekreacyjne	72	73	61	81	80	65

Źródło: opracowanie własne na podstawie UNCTAD Handbook of statistics on-line, <http://www.unctad.org>, 29.05.2004 r.

Tabela 4 Światowy handel usługami rynkowymi w latach 1980-2002 (w mld USD)

Rok	Eksport	Import
1980	364,3	398,1
1985	381,8	397,6
1990	783,1	814,8
1995	1.188,9	1.190,9
2000	1.475,7	1.460,9
2001	1.478,1	1.469,6
2002	1.570,1	1.545,5

Źródło: *Commercial services trade by region and selected economies. Historical series 1980-2002*. WTO, http://www.wto.org/english/res_e/statist_e/statist_e.htm, 27.03.2004 r.

kulturalne czy robiących zakupy stanowią nierezydentów). Po szóste, część transakcji usługowych w ogóle nie jest rejestrowana, gdyż wiele usług sprzedawanych jest bez pośrednictwa instytucji finansowych. Sprawia to, że taki obrót nie jest rejestrowany przez banki, a więc nie pojawia się w statystykach bilansu płatniczego. Problemem jest także obrót między filiami. Szczególnie często nie są rejestrowane przez korporacje transnarodowe transakcje elektroniczne. Po siódme wreszcie, usługi są względnie podatne na operowanie w szarej strefie, np. sezonowo świadczone usługi hotelarskie, płatne lekcje języków obcych świadczone przez zagranicznych korepetytorów, handel różnego rodzaju towarami, usługi budowlane. Działalnością usługową trudnią się najczęściej małe i średnie przedsiębiorstwa, które niejednokrotnie mają możliwość prowadzenia księgowości w uproszczonej formie, co sprzyja ukrywaniu pewnych dochodów. Poza tym wielu usługodawców w ogóle nie rejestruje żadnej działalności gospodarczej, chociaż prowadzą taką działalność na własny rachunek.

Polityka protekcjonizmu

Handel usługami, podobnie jak wymiana towarów, hamowany jest także przez zagraniczną politykę ekonomiczną większości państw na świecie. Chodzi o protekcjonizm chroniący wewnętrzne rynki wielu państw. O ile jednak w przypadku towarów reguły handlu międzynarodowego oraz proces jego liberalizacji na forum wielostronnym (GATT) mają już ponad pięćdziesięcioletnią historię, międzynarodowego obrotu usługowego są bardzo młode. Ponadto, polityka ograniczania dostępu zagranicznych usług i usługodawców jest często bardziej restrykcyjna niż w przypadku eksportu towarów. Co więcej, niektóre narzędzia polityki protekcji mogą być przedmiotem porozumień międzynarodowych tylko w ograniczonym zakresie. Powodem jest konieczność utrzymania przepisów krajowych regulujących działalność w branżach, w których państwo ma obowiązek zapewnienia powszechnego dostępu i odpowiedniego poziomu usług

oraz ochrony konsumenta przed nadużyciami ze strony usługodawców. Takimi branżami są m.in.: usługi medyczne, edukacyjne, prawne, transportowe, finansowe, łącznościowe, obronności.

Rozmiary handlu usługami

Usługi, szczególnie te, które wiążą się z obsługą obrotu towarowego (finansowe, transportowe), od wieków odgrywają ważną rolę w handlu międzynarodowym. Wraz z rozwojem handlu towarowego rosło ich znaczenie. Pojawienie się innych rodzajów usług w obrocie międzynarodowym na większą skalę nastąpiło po II wojnie światowej. Od tego czasu systematycznie rozluźnia się też związek usług z handlem towarami, a technologie informatyczne w połączeniu z telekomunikacyjnymi umożliwiają międzynarodowy handel większością usług.

Porównywalne w skali światowej statystyki dotyczące obrotów usługami sporządzane są od lat 80. XX w. Od tego czasu wartość eksportu usług mierzona na bazie bilansu płatniczego wzrosła ponad czterokrotnie: z 364 mld USD w 1980 r. do 1.570 mld USD w 2002 r.

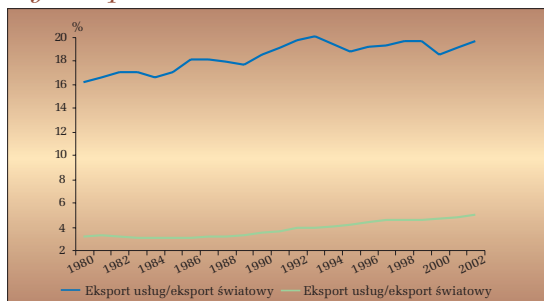
Udział usług w handlu międzynarodowym

Usługi stanowią prawie 20% światowego eksportu i 5% światowej produkcji, podczas gdy 22 lata wcześniej wskaźniki te kształtowały się na poziomie odpowiednio: 16% i 3,1% (por. wykres 1). Przewiduje się, że ze względu na dynamiczny rozwój nowoczesnych usług (finansowych, informatycznych, telekomunikacyjnych), do 2020 r. usługi mogą stanowić ponad 50% handlu międzynarodowego²⁰.

Zauważalne są duże różnice regionalne w udziale usług w handlu międzynarodowym. Stanowią one

²⁰ D. Riddle: *General Agreement on Trade in Services. Opportunities for Developing Countries*. „International Trade Forum” nr 1/2000.

Wykres 1 Udział eksportu usług w światowym eksporcie i PKB w latach 1980-2002

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *The World Economic Outlook (WEO) Database*. IMF September 2003, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2003/02/data/index.htm>; *Commercial services...*, op.cit., 27.03.2004 r.

Tabela 5 *Udział towarów i usług rynkowych w handlu ogółem wybranych regionów w 2002 r. (na podstawie bilansów płatniczych)*

	wartość (mld USD) ogółem	Eksport		wartość (mld USD) ogółem	Import	
		towary	udział (%) usługi		towary	udział (%) usługi
Świat	7.900	80,1	19,9	7.810	80,2	19,8
Ameryka Północna	1.258	75,5	24,5	1640	84,9	15,1
Ameryka Łacińska	414	86,4	13,6	408	84,1	15,9
Europa Zachodnia	3.336	77,1	22,9	3147	77,3	22,7
Europa Środkowa i Wschodnia	379	84,2	15,8	358	81,8	18,2
Afryka	173	82,1	17,9	165	75,6	24,4
Azja	2.097	84,7	15,3	1.913	80,8	19,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *International Trade Statistics. WTO 2003, tab. I.8.*

wyższy odsetek w handlu Ameryki Północnej (eksport) i Europy Zachodniej (zarówno eksport, jak i import), niższy zaś w pozostałych regionach (por. tabela 5). Wiadać więc wyraźnie, że międzynarodowy handel usługami odgrywa większą rolę w zamożniejszych regionach. Mają one przewagi komparatywne w branżach wytwarzających usługi, które mogą być świadczone transgranicznie (np. usługi bankowe i inne finansowe oraz informatyczne), dzięki czemu korzystają z szybkiego postępu technologicznego. Kraje te w większym stopniu otworzyły także swoje rynki usługowe na konkurencję zagraniczną, co tłumaczy stosunkowo wysoki udział importu usług w ich obrotach. W 2002 r. najwyższy udział eksportu usług w eksporcie ogółem zanotowały kraje południa: Grecja (67,1%), Egipt (55,7%), Maroko (34,2%), Hiszpania (33,1%). W przypadku tych krajów wysoki udział usług w ich handlu zagranicznym wynika przede wszystkim z posiadanych walorów turystycznych. W imporcie najbardziej znaczącą rolę usługi odgrywały w handlu Irlandii (44,2% importu ogółem), Argentyny (34,3%), Danii (33,3%) i Austrii (32,9%). W przypadku

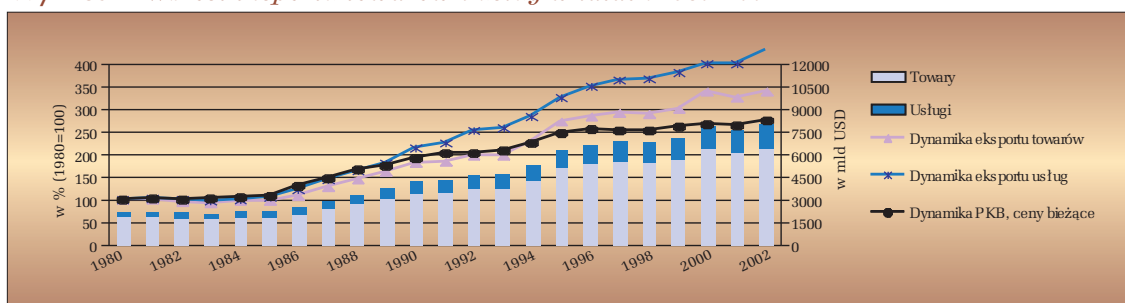
Argentyny znaczący udział w imporcie usług mają usługi turystyczne (ponad połowa wartości importowanych usług). Dania importuje głównie usługi transportowe, natomiast Irlandia i Austria – tzw. pozostałe usługi biznesowe, tj. usługi handlowe, leasingowe, profesjonalne.

Dynamika handlu usługami

Usługi są najbardziej dynamicznie rozwijającym się składnikiem handlu światowego od 22 lat (zob. wykres 2). Średni roczny wzrost eksportu usług w latach 1980-2002 wynosił prawie 7%, podczas gdy eksport towarowy wzrastał w tym okresie w tempie około 5,7%.

W latach 90. XX w. nastąpiło zrównanie tempa wzrostu eksportu towarów i usług (por. tabela 6). Można to jednak wytłumaczyć rekordowo wysokimi wskaźnikami produkcji i eksportu towarowego w 2000 r. (wzrost odpowiednio o 4,5% i 13%) oraz wcześniej, w 1995 r. (prawie 20-procentowy wzrost eksportu towarów przy 15-procentowym wzroście eksportu usług) w wyniku znacznego podniesienia poziomu cen ropy

Wykres 2 *Wzrost eksportu towarów i usług w latach 1980-2002*

Źródło: opracowanie własne na podstawie: G. Karsenty: *Trends in services trade under GATS - recent developments*, http://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/symp_assessment_serv_march02_e.htm; *The World Economic ...*, op.cit.; *Commercial services...*, op. cit., 27.03.2004 r.

Tabela 6 *Światowy eksport towarów i usług rynkowych w latach 1990-2002*

	Wartość (mld USD) 2002	Roczna zmiana (%)			
		1990-2000	2000	2001	2002
Towary	6.270	6,5	13,0	-4,0	4,0
Usługi	1.570	6,5	6,0	0,0	6,0

Źródło: *International Trade Statistics. Geneva 2003 WTO, tab. 1.*

naftowej oraz dynamicznego rozwoju branży produkującej wyposażenie biurowe i sprzęt telekomunikacyjny.

W latach 1980-2002 dynamika eksportu usług przewyższała dynamikę zarówno światowego PKB, jak i PKB wytworzonego w sektorze usługowym (por. wykresy 3 i 4).

Wartość handlu usługami rośnie w zasadzie nieprzerwanie od początku lat 80. XX w. Wyjątek stanowią lata 1982-1983 oraz 2001 r. W 1982 r. eksport usług spadł w stosunku do roku poprzedniego o 2,6%, a w 1983 r. o kolejne 2,9%. Wiązało się to z recesją w gospodarce światowej w tamtym okresie. Należy zauważyć, że w tym samym czasie nastąpił także bezwzględny spadek wartości eksportowanych towarów (w 1982 r. był znacznie większy niż w sektorze usług – o ponad 6%, tj. o 117 mln USD). Ponadto światowy eksport towarowy ucierpiał także w 1998 r. (spadek o 2%) w wyniku serii kryzysów finansowych w Ameryce Łacińskiej, Azji Południowo-Wschodniej oraz Europie Środkowej i Wschodniej. Handel usługami natomiast w tym czasie wzrósł, chociaż nieznacznie (o 1%). O ile ceny artykułów przemysłowych w 1998 r. znacznie spadły, przyczyniając się do spadku wartości handlu międzynarodowego, o tyle w przypadku usług ceny pozostały na poziomie niezmiennym w porównaniu z 1997 r. W 2001 r. nastąpiło spowolnienie obrotów światowego handlu usługami (wzrost o 1,1 mln USD, tj. 0,08%). Stagnacja ta (oraz całkowity spadek eksportu

towarów o prawie 4%)²¹ była przede wszystkim konsekwencją załamania w branży nowych technologii (IT), osłabienia popytu w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych oraz pogłębienia się negatywnych zjawisk w gospodarce światowej po 11 września 2001 r.²² Szczególnie ucierpiały branże związane z turystyką i transportem, głównie lotniczym (spadek dochodów z eksportu odpowiednio o 2% i 1%), a także branża ubezpieczeniowa.

Struktura geograficzna handlu usługami

Eksport usług

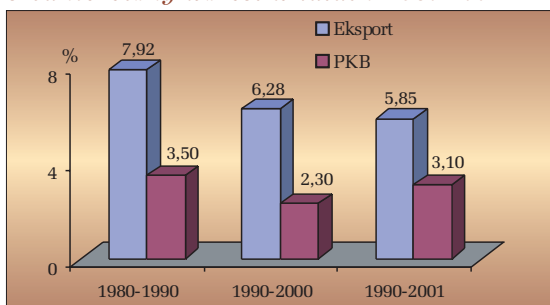
Głównymi uczestnikami międzynarodowej wymiany usług są kraje wysoko rozwinięte. W 2002 r. przypadało na nie około 73% światowego eksportu usług (zob. tabela 7).

Analizując dane z ostatnich 22 lat, można jednak zauważyć rosnące znaczenie krajów rozwijających się w światowym eksporcie usług. W tym czasie nastąpił ponad pięciokrotny wzrost eksportu usług z tej grupy krajów, co sprawiło, że ich udział w światowym eks-

²¹ International Trade Statistics. Genewa 2003 WTO, tab. A. 6.

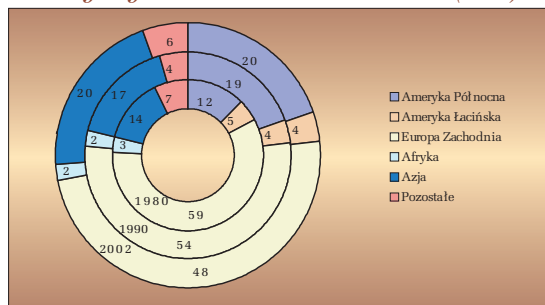
²² Koniunktura gospodarcza na świecie 2001-2003. Rządowe Centrum Studiów Strategicznych Warszawa, czerwiec 2002, s. 42.

Wykres 3 Dynamika eksportu usług i PKB wytworzonego w sektorze usług, średnioroczny wzrost w latach 1980-2001

Źródło: opracowanie własne na podstawie: World Development Indicators. World Bank 2002, 2003 tab. 4.1; Commercial services..., op.cit., 27.03.2004 r.

Wykres 4 Eksport usług rynkowych, udziały według regionów w latach 1980-2002 (w %)

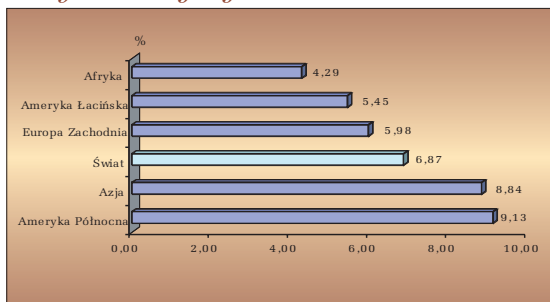
Źródło: jak w tabeli 7.

Tabela 7 Udział grup krajów* w światowym handlu usługami w latach 1980-2002

Rok	Kraje rozwinięte				Kraje rozwijające się			
	wartość (mld USD)	udział w eksporcie usług ogółem (%)	wartość (mld USD)	udział w eksporcie usług ogółem (%)	wartość (mld USD)	udział w eksporcie usług ogółem (%)	wartość (mld USD)	udział w eksporcie usług ogółem (%)
1980	281,2	77,19	268,5	67,45	705	19,35	116,5	29,26
1985	294,2	77,06	276,1	69,44	754	19,75	108,8	27,36
1990	622,2	79,45	619,0	75,97	140,3	17,92	171,7	21,07
1995	875,5	73,64	834,9	70,11	268,1	22,55	310,3	26,06
2000	1.089,8	73,85	1.028,0	70,37	335,5	22,73	382,6	26,19
2001	1.088,8	73,66	1.031,2	70,17	335,3	22,68	382,2	26,01
2002	1.159,1	73,82	1.092,2	70,67	351,3	22,37	388,3	25,12

Źródło: opracowanie własne na podstawie: International Trade Statistics. WTO 2003, tab. I.8.

Wykres 5 Średni wzrost eksportu usług rynkowych według regionów w latach 1980-2002

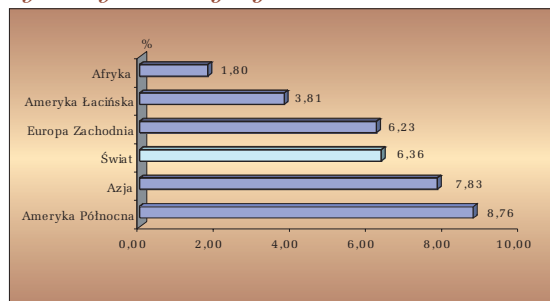
Źródło: jak w tabeli 7.

porcie usług wzrósł z 19% do 22%. Tak znaczący wzrost eksportu usług z krajów rozwijających się wynika przede wszystkim ze wzrostu znaczenia Azji na światowym rynku usług. To właśnie kraje nowo uprzemysłowione pochodzące z tego regionu zanotowały najwyższe tempo wzrostu eksportu usług. Udział całego regionu w światowym eksporcie usług wzrósł z 13,7% w 1980 r. do 20% w 2002 r. Regionalna analiza rynku usług wskazuje także na wzrost znaczenia Ameryki Północnej (por. wykres 4). Udział tego regionu wzrósł z 12,4% w 1980 r. do 20% w 2002 r.

W pozostałych grupach krajów zanotowano tendencję spadkową. Udział Europy Zachodniej w światowym eksporcie usług wyniósł w 2002 r. około 48% i systematycznie spada. Udział Ameryki Łacińskiej wyniósł około 3,6%, a niewielki udział Afryki jeszcze się zmniejszył: z 3,4% w 1980 r. do niecałych 2% w 2002 r.

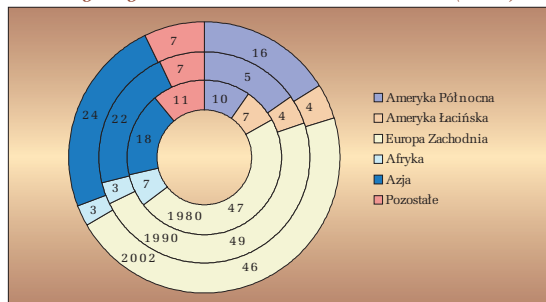
W całym analizowanym okresie średnioroczne tempo wzrostu eksportu usług wynosiło prawie 6,9%. Eksport z krajów rozwijających się rósł w tempie prawie 7,6%, podczas gdy z państw wysoko rozwiniętych w tempie tylko 6,7%. Różnice te są jeszcze większe, jeśli wziąć pod uwagę jedynie ostatnie 12 lat. W latach 1990-2002 światowy eksport usług wzrastał średniorocznie o niecałe 6%, podczas gdy eksport z krajów rozwiniętych o nieco powyżej 5%, natomiast kra-

Wykres 7 Średni wzrost importu usług rynkowych według regionów w latach 1980-2002

Źródło: jak w tabeli 7.

Wykres 6 Import usług rynkowych, udziały według regionów w latach 1980-2002 (w %)

Źródło: jak w tabeli 7.

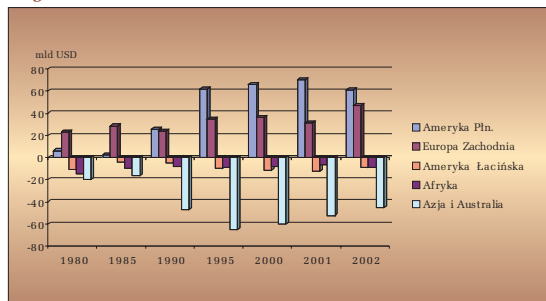
je rozwijające się uzyskały wzrost o prawie 8%. Najwyższą dynamikę eksportu usług w latach 1980-2002 zanotowały Ameryka Północna i Azja, a najwolniejsze tempo wzrostu eksportu usług wystąpiło w Afryce (por. wykres 5).

Import usług

W światowym imporcie usług obserwuje się odwrotną tendencję (por. tabela 7). Rośnie znaczenie krajów wysoko rozwiniętych, które obecnie importują około 71% wszystkich usług, spada zaś udział krajów rozwijających się (z 30% w 1980 r. do 25% w 2002 r.). W całym analizowanym okresie średnioroczne tempo wzrostu importu usług przez kraje rozwijające się wynosiło 5,6%, przy średniej światowej wynoszącej prawie 6,4% (wskaźnik dla krajów wysoko rozwiniętych – 6,6%). W latach 1990-2002 nastąpił natomiast znaczny wzrost tempa importu usług przez kraje rozwijające się (wynosił 8,5% średniorocznie, przy średniej światowej 6,6%). W krajach wysoko rozwiniętych, dotkniętych niekorzystną koniunkturą gospodarczą na początku XXI wieku, znacznie spadło tempo wzrostu importu usług (5,8%).

W latach 1980-2002 wzrosło znaczenie Ameryki Północnej jako nabywcy usług. Jej udział w imporcie zwiększył się z 10% do 16%, w tempie przekraczają-

Wykres 8 Saldo handlu usługami, według regionów w latach 1980 - 2002

Źródło: jak w tabeli 7.

Tabela 8 Główni eksporterzy i importerzy usług w 2002 r.

Lp.	Kraje eksportujące	Wartość	Udział	Lp.	Kraje importujące	Wartość	Udział
1	Stany Zjednoczone	272,6	17,4	1	Stany Zjednoczone	205,6	13,3
2	Wielka Brytania	123,1	7,8	2	Niemcy	149,1	9,6
3	Niemcy	99,6	6,3	3	Japonia	106,6	6,9
4	Francja	85,9	5,5	4	Wielka Brytania	101,4	6,6
5	Japonia	64,9	4,1	5	Francja	68,2	4,4
6	Hiszpania	62,1	4,0	6	Włochy	61,5	4,0
7	Włochy	59,4	3,8	7	Holandia	55,7	3,6
8	Holandia	54,1	3,4	8	Chiny	46,1	3,0
9	Hongkong	45,2	2,9	9	Kanada	41,9	2,7
10	Chiny	39,4	2,5	10	Irlandia	40,4	2,6
...
32.	Polska	10,1	0,6	34.	Polska	8,9	0,6
	Świat	1.570,0	100		Świat	1.545,0	100

Źródło: International Trade Statistics. Geneva 2003 WTO, tab. I.7.

cym średnią dynamikę światową o ponad dwa punkty procentowe. Także Azja umocniła swoją pozycję na światowym rynku nabywców usług (wzrost udziału z 18% do 24%; prawie 8% średniorocznie – por. wykresy 7 i 8). Niski, 7-procentowy, udział Ameryki Łacińskiej i Afryki zmniejszył się – odpowiednio – do 4% i 3%. Europa Zachodnia natomiast utrzymała swój 46-procentowy udział w światowym imporcie usług.

Saldo handlu usługami

Bilans handlu usługami większości krajów rozwiniętych jest dodatni, z wyjątkiem m.in.: Niemiec (saldo ujemne w wysokości 49,5 mld USD w 2002 r.), Japonii (41,7 mld USD), Irlandii (12,2 mld USD) i Kanady (5,6 mld USD)²³. Na ujemne saldo handlu usługami Niemiec dominujący wpływ mają podróże zagraniczne. Podobnie jest w przypadku Japonii, chociaż tutaj dodatkowo na pogłębienie deficytu wpływają tzw. pozostałe usługi biznesowe. Są one także jedną z głównych przyczyn ujemnego bilansu usług Irlandii, która dodatkowo nabywa za granicą prawa autorskie i licencje (w sumie te dwie branże dają deficyt w wysokości około

24 mld USD, który prawie w połowie zredukowany jest przez eksport usług informatycznych). Saldo handlu usługami krajów rozwijających się jest zazwyczaj ujemne z wyjątkiem m. in.: Hongkongu (saldo dodatnie w wysokości około 21 mld USD w 2002 r.), Turcji (8,5 mld USD), Singapuru (6,4 mld USD), Egiptu (2,9 mld USD), Maroka (2,2 mld USD), Indii, Dominikany (po 1,7 mld USD), Ukrainy, Tunezji, Panamy (ponad 1 mld USD)²⁴. W tej grupie krajów dodatnie saldo wynika najczęściej z uzyskiwania nadwyżki w handlu usługami turystycznymi (Dominikana, Egipt, Maroko, Tunezja, Turcja), transportowymi (Panama, Ukraina, częściowo Egipt) i finansowymi (Hongkong, Singapur).

Główni uczestnicy wymiany usługowej

Główni eksporterzy są jednocześnie głównymi importerami usług. Są to równocześnie te same kraje, które dominują w wymianie towarowej. Wyróżnia się tutaj pozycja Stanów Zjednoczonych, które osiągają znaczną przewagę zarówno po stronie eksportu, jak i importu. Ich udział kraju w światowym eksporcie usług w 2002 r. wyniósł 17,4%, w imporcie – 13,3% (zob. tabela 8).

²³ International Trade Statistics, WTO, Genewa 2003, tab. A. 6 i A. 7.

²⁴ Ibidem.

Tabela 9 Udział 5, 10 i 15 największych eksporterów i importerów w handlu usługami rynkowymi w 2001 r. (%)

Kategoria usług	Eksport			Import		
	5	10	15	5	10	15
Transport	40	61	73	43	59	69
Podróże	45	60	69	49	64	74
Łącznościowe	40	60	72	48	66	78
Budowlane	62	80	88	60	77	86
Ubezpieczeniowe	40	61	73	43	59	69
Finansowe	77	91	95	61	77	86
Informatyczne i informacyjne	66	87	93	51	73	86
Prawa autorskie, patenty, opłaty licencyjne	86	94	97	62	78	87
Pozostałe usługi biznesowe	44	66	78	39	60	74
Usługi dla ludności, kulturalne, rekreacyjne	65	80	89	55	75	85

Źródło: opracowanie własne na podstawie: UNCTAD Handbook of statistics on-line, <http://www.unctad.org>, 17.04.2004 r.

Na 10 pierwszych krajów dominujących w światowym obrocie usługami rynkowymi przypada około 57% światowego eksportu i importu tych usług. Koncentracja handlu jest zatem podobna jak w obrocie towarowym. Poziom koncentracji handlu w poszczególnych branżach usługowych w 2001 r. przedstawia tabela 9²⁵.

Niestety, niemożliwa jest jednoznaczna analiza danych przedstawionych w tabeli 9. Wyraźna, bardzo silna koncentracja w niektórych branżach usługowych (prawa autorskie, usługi finansowe, informatyczne) idzie bowiem parze z niewielką liczbą państw dostarczających statystyki dotyczące tych branż (por. tabela 3 oraz komentarz do niej). Można zauważyć, że udział największych 5, 10 i 15 uczestników handlu usługami jest w większości branż większy w przypadku eksportu niż importu (z wyjątkiem podróży zagranicznych i łączności).

Kierunki handlu usługami

O poziomie zaawansowania międzynarodowych badań dotyczących sektora usług świadczy fakt, że do tej pory nie istnieją dane dotyczące kierunków handlu usługami. W 2002 r. po raz pierwszy opublikowano takie informacje w odniesieniu do 22 krajów OECD oraz 2 krajów nieczłonkowskich (Estonii i Litwy)²⁶. W 2003 r. OECD²⁷ dysponowała danymi dotyczącymi kierunków handlu usługami z 26 krajów członkowskich oraz Hongkongu, będącego w czołówce światowych eksporterów usług. Na kraje te przypada około 78% światowego eksportu i 74% światowego importu usług. Ponieważ jednak nie cały handel tych krajów jest rejestrowany w podziale na partnerów²⁸, więc wielkość wymiany objęta takimi całościowymi statystykami jest nieco niższa. Brakujące informacje na temat kierunków światowego eksportu usług Sekretariat OECD oszacował na podstawie danych dotyczących kierunków importu usług dostarczonych przez kraje objęte badaniem. W pewnym przybliżeniu może to oznaczać eksport usług ze wskazanych w tych statystykach krajów (tzw. *mirror statistics*). Dzięki temu uzyskano łącznie dane na temat około 92% światowego eksportu usług. Oczywiście, im bardziej polega się na danych szacunkowych, tym większym błędem obarczone są wyniki²⁹.

Tabela 10 sumarycznie przedstawia geograficzne kierunki handlu usługami. Zawiera pewne uproszcze-

nia (np. handel światowy = 100, chociaż w rzeczywistości dane obejmują 92% całości handlu) i częściowo dane szacunkowe. Z powodu braku lepszych źródeł jest jednak dobrym punktem wyjścia do przeanalizowania kierunków przepływów usługowych w skali światowej.

Eksport usług

Eksport wewnątrz OECD stanowi 61,8% światowego eksportu usług i wynosi 81% eksportu OECD ogółem. Głównym odbiorcą eksportu OECD jest Unia Europejska (przypada na nią 46% tego eksportu). Na kolejnym miejscu znajdują się kraje NAFTA (21%), następnie kraje OECD położone w Azji i Oceanii (7,9%) oraz w Europie, poza UE (6,2%). Unia Europejska jest głównym rynkiem zbytu usług dla większości krajów należących do OECD (z wyjątkiem tych położonych w Azji i Oceanii, które handlują przede wszystkim z krajami NAFTA, odbierającymi 32,5% ich eksportu). Sam eksport wewnątrzunijny stanowi ponad 23% światowego eksportu usług. Analizując eksport usług z krajów OECD do wszystkich regionów świata, można stwierdzić, że nie występują znaczne różnice w stosunku do omówionych wyżej kierunków handlu między krajami OECD. Jedynie w przypadku państw położonych w Azji i Oceanii następuje przesunięcie w kierunku handlu z krajami regionu, a Ameryka (Północna i Łacińska) jest na drugim miejscu.

Według szacunków Sekretariatu ODCE, głównym odbiorcą afrykańskiego eksportu usług są kraje OECD (76,8%), przy czym większość tego eksportu przypada na UE (prawie 55%). Dominacja Europy widoczna jest także w regionalnym rozkładzie handlu (niezależnie od przynależności do OECD). Handel wewnątrz kontynentu afrykańskiego jest tylko niewiele większy od eksportu do obu Ameryk i wynosi 11,6%. Eksport obu Ameryk w 75% kierowany jest do krajów OECD, przy czym na kraje NAFTA i UE przypada po prawie 30% tego eksportu. Obie Ameryki i Europa są także głównymi regionami importującymi usługi z tego kierunku (odpowiednio 39% i 35%). Szacunkowe dane dotyczące eksportu usług z Azji i Oceanii wskazują, że niewiele ponad 54% tego eksportu kieruje się do krajów OECD, z czego najwięcej (21%) do państw NAFTA. Ponieważ w OECD reprezentowane są tylko 4 kraje regionu, analiza kierunków handlu niewyróżniająca krajów OECD wykazuje znaczne różnice. Eksport z Azji i Oceanii w ponad 55% kierowany jest do krajów leżących w niedalekiej odległości geograficznej, a państwa z obu kontynentów amerykańskich są drugim odbiorcą usług (z udziałem prawie 24%)³⁰. Z kolei 85% eksportu krajów

²⁵ Istnieją wprawdzie dane na temat obrotów usługowych w 2002 r., jednak ze względu na niewielką liczbę państw, które dostarczyły swoje statystyki za ten rok (por. tabela 3), zdecydowano się na analizę ostatnich, najbardziej wiarygodnych danych.

²⁶ OECD Statistics on International Trade in Services. Partner Country Data and Summary Analysis. 1999-2000. Paris, July 2002 OECD. (tylko wydanie internetowe)

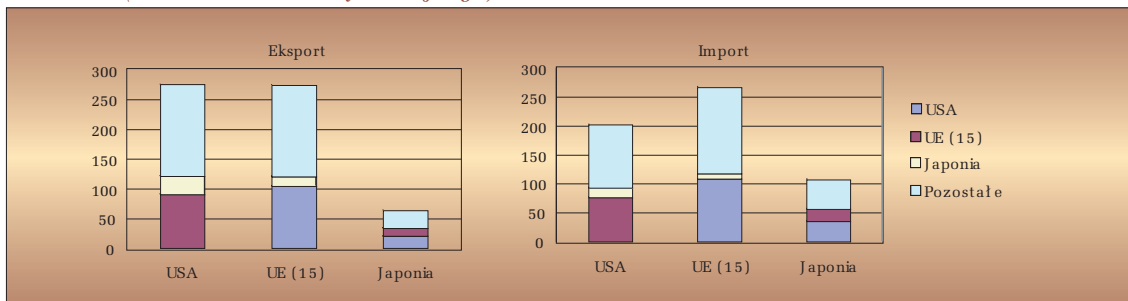
²⁷ OECD Statistics on International Trade in Services. Partner Country Data and Summary Analysis. 1999-2001. Paris, July 2003 OECD.

²⁸ Największą liczbę krajów - partnerów rejestrują: Czechy (196), Finlandia, Holandia, Portugalia, Węgry, Belgia - Luksemburg (po 65), Austria, Wielka Brytania (po 63).

²⁹ Mirror statistics były częściowo wykorzystane dla określenia kierunków eksportu usług z Azji i Oceanii oraz z europejskich krajów OECD pozostających poza UE, natomiast w przypadku Afryki było to jedyne źródło danych.

³⁰ Dane te obarczone są dużym błędem, ponieważ oszacowano jedynie 73,5% eksportu z tego regionu. Udział eksportu z krajów, które bezpośrednio dostarczyły statystyki, wynosi tylko 42,3%, natomiast pozostała część została oceniona na podstawie badania OECD obejmującego 27 krajów importujących usługi z tego regionu (*mirror statistics*). Ponad 26% eksportu regionu pozostało jednak nie zbadane, co oznacza, że kieruje się do krajów nieobjętych badaniem OECD.

Wykres 9 Handel usługami rynkowymi wybranych krajów z wybranymi partnerami w 2001 r. (bez handlu wewnętrznego)

Źródło: International Trade Statistics, WTO, Genewa 2003, wykres III.4

Europejskich kierowane jest do OECD, przy czym ponad 56% tego eksportu przypada na samą Unię Europejską; na drugim miejscu znalazły się kraje NAFTA. Europa i obie Ameryki to również regiony odbierające większość całego eksportu z Europy.

Import usług

Kraje OECD są odbiorcą około 75% światowego importu usług. Są one głównym rynkiem zbytu usług pochodzących zarówno z krajów należących do tej organizacji, jak również ze wszystkich regionów świata. Na kraje OECD przypada od 54% (z Azji i Oceanii) do 91% (z europejskich krajów OECD nienależących do UE) eksportu usług. Biorąc pod uwagę jedynie członków OECD, największy udział w światowym imporcie usług mają kraje Unii Europejskiej (40,8%). Następnie są kra-

je NAFTA (Stany Zjednoczone, Kanada, Meksyk – łącznie 20,7%), Azja i Oceania (Australia, Japonia, Korea Płd. i Nowa Zelandia – 9,2%) i europejskie kraje OECD nienależące lub nowo przyjęte do UE (Czechy, Islandia, Norwegia, Polska, Słowacja, Szwajcaria, Turcja, Węgry – 4,9%). W podziale na regiony, w imporcie usług dominują: Europa (odbiera 48,6% światowego eksportu), obie Ameryki (25%) oraz Azja i Oceania (23,6%). Do Afryki kieruje się jedynie 2,6% światowych przepływów usługowych.

Biorąc pod uwagę poszczególne kraje OECD należy wyróżnić Unię Europejską (15) i Stany Zjednoczone jako głównych partnerów zarówno w eksporcie, jak i imporcie usług w większości analizowanych krajów, z wyjątkiem: Finlandii, Hongkongu, Korei Płd., Meksyku, Nowej Zelandii i Szwecji. Głównymi partnerami handlowymi Unii Europejskiej są Stany Zjednoczone

Tabela 10 Struktura regionalna międzynarodowego handlu usługami w 2001 r.

Eksport	Import	Świat	OECD							Azja i Oceania	Europa
			Ogółem	NAFTA	Azja i Oceania	Europa UE	Pozostałe	Afryka	Ameryka		
udział w handlu światowym (w %)											
Świat		100,0	75,6	20,7	9,2	40,8	4,9	2,6	25,1	23,6	48,6
OECD		76,3	61,8	16,0	6,0	35,0	4,7	1,7	20,0	13,0	41,7
NAFTA		21,1	15,1	4,9	3,2	6,5	0,6	0,4	7,5	5,5	7,7
Azja i Oceania		7,5	4,9	2,4	1,0	1,3	0,1	0,1	2,7	3,1	1,5
Europa	UE (15)	41,8	36,3	7,8	1,6	23,2	3,7	1,2	8,7	3,9	27,9
	Pozostałe*	6,0	5,4	1,0	0,2	4,0	0,3	0,0	1,0	0,4	4,6
Afryka*		2,2	1,7	0,2	0,2	1,2	0,0	0,2	0,2	0,4	1,2
Ameryka		24,8	18,7	7,0	3,7	7,4	0,6	0,4	9,8	6,1	8,6
Azja i Oceania*		22,3	12,1	4,7	3,5	3,8	0,2	0,7	5,3	12,4	3,9
Europa		50,7	43,2	8,8	1,8	28,5	4,0	1,3	9,8	4,7	34,9
udział w eksporcie usług poszczególnych regionów (w %)											
OECD		100,0	81,0	21,0	7,9	45,9	6,2	2,2	26,2	17,0	54,6
NAFTA		100,0	71,6	23,0	14,9	30,7	2,9	1,7	35,7	26,3	36,4
Azja i Oceania		100,0	66,2	32,5	14,0	18,1	1,5	1,4	36,3	42,1	20,2
Europa	UE (15)	100,0	87,0	18,7	3,9	55,5	9,0	2,8	20,9	9,4	66,8
	Pozostałe*	100,0	91,1	16,2	3,2	67,5	4,2	0,7	16,7	6,2	76,4
Afryka*		100,0	76,8	10,2	11,1	54,9	0,6	11,6	11,3	20,7	56,4
Ameryka		100,0	75,4	28,2	14,9	29,7	2,5	1,5	39,3	24,6	34,6
Azja i Oceania*		100,0	54,3	21,1	15,5	16,8	0,9	3,0	23,7	55,6	17,7
Europa		100,0	85,1	17,4	3,6	56,1	8,0	2,7	19,3	9,2	68,8

* dane szacunkowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie: OECD Statistics on International Trade in Services. Partner Country Data and Summary Analysis. 1999-2001. Paris, July 2003 OECD, s. 16.

i Szwajcaria, natomiast partnerami Stanów Zjednoczonych są kraje UE (15) oraz Japonia (eksport) i Kanada (import). Handel usługami przez Stany Zjednoczone, UE i Japonię z głównymi partnerami ilustruje wykres 9.

Podsumowanie

W XIX i XX wieku świat przeszedł od gospodarki opartej na przemyśle wytwórczym do gospodarki usługowej. Można przypuszczać, że w erze globalizacji wiek XXI będzie nie tylko wiekiem usług, ale także wiekiem usług wymienianych w skali międzynarodowej. Wynika to między innymi z faktu, że człowiek coraz częściej i dalej przemieszcza się, wchodząc w związek z ludźmi innych narodowości. Wielką rolę odgrywa tu postęp w łączności. Po raz pierwszy w hi-

storii nawiązywanie kontaktów ponad granicami stało się dostępne dla szerokich grup społecznych. Telefoniczne rozmowy międzynarodowe, faks, poczta elektroniczna nie są już zarezerwowane dla biznesmenów czy wojskowych. Ma do nich łatwy dostęp każdy konsument.

Ma to określone konsekwencje dla handlu usługami. Postęp technologiczny pozwala przewyciężyć te cechy usług, które utrudniały handel nimi (brak możliwości magazynowania, transportowania oraz jednoczesność produkcji i konsumpcji). Dzięki łączności i technologiom informatycznym usługi dotychczas niewymieniane w skali międzynarodowej (np. edukacja, usługi medyczne) mogą przekraczać granice, inne stają się przedmiotem handlu na większą skalę (np. usługi bankowe). Następuje więc gwałtowny wzrost transgranicznego handlu usługami.

Literatura

1. *A review of statistics on trade flows in services*. S/C/W/27/Add. 1, 30 October 2000.
2. *Balance of Payments Manual*. Washington D. C. 1993 International Monetary Fund.
3. *Commercial services trade by region and selected economies. Historical series 1980-2002*. WTO, http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/statis_e.htm
4. V.R. Fuchs: *The Service Economy, National Bureau of Economic Research*. New York 1968.
5. R. Gönenç: *Changing Economics of International Trade in Services*. W: B. R. Guile, J. B. Quinn (red.): *Technology in Services: Policies for Growth, Trade and Employment*. Washington D. C. 1988 National Academy Press.
6. T.P. Hill: *On Goods and Services*. „The review of income and wealth”, 1977, Series 23, No 4, December 1977.
7. B. Hoekman, M.M. Kosteczki: *Ekonomia światowego systemu handlu. WTO: zasady i mechanizmy negocjacji*. Wrocław 2002 Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu.
8. *International Trade Statistics*. Genewa 2003 WTO.
9. W. Januskiewicz: *Międzynarodowa wymiana usług*. W: L. Balcerowicz (red.): *Międzynarodowe przepływy gospodarcze*. Warszawa 1987 PWN.
10. G. Karsenty: *Trends in services trade under GATS – recent developments*. http://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/symp_assessment_serv_march02_e.htm
11. E. Kawecka-Wyrzykowska: *Services in the Uruguay Round*, Warszawa 1987 Instytut Gospodarki Światowej SGPiS „Prace i Materiały” nr 15.
12. K. Kłosiński: *Przemiany strukturalne w usługach rynkowych*. Warszawa 1997 Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji.
13. *Koniunktura gospodarcza na świecie 2001–2003*. Warszawa, czerwiec 2002 r. Rządowe Centrum Studiów Strategicznych.
14. O. Lange: *Ekonomia polityczna*. Tom I. Warszawa 1967 PWN.
15. *Manual on Statistics of International Trade in Services*. EC, IMF, OECD, UN, UNCTAD, WTO, September 2001.
16. Cz. Niewadzi: *Sektor usług w kapitalizmie*. Warszawa 1982 PWN.

17. Cz. Niewadzi: *Usługi w gospodarce narodowej*. Warszawa 1975 PWE.
18. *OECD in figures*. „OECD Observer”, 2002/Supplement 1.
19. *OECD Statistics on International Trade in Services. Partner Country Data and Summary Analysis. 1999-2000*. Paris, July 2002 OECD (tylko wydanie internetowe).
20. *OECD Statistics on International Trade in Services. Partner Country Data and Summary Analysis. 1999-2001*. Paris, July 2003 OECD.
21. D. Riddle: *General Agreement on Trade in Services. Opportunities for Developing Countries*. „International Trade Forum”, 1/2000.
22. P. Sulmicki: *Międzynarodowa wymiana gospodarcza*. Warszawa 1977 PWE.
23. *The World Economic Outlook (WEO) Database*. IMF September 2003,
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2003/02/data/index.htm>
24. *UNCTAD Handbook of statistics on-line*.
<http://www.unctad.org>
25. *World Development Indicators*. World Bank 2002, 2003.